
Hurtiga tolkningar av estnisk historia

Mart Laar, Lauri Vahtre & Heiki Valk, *Kodu lugu* [Egen historia] I–II. Red. Sulev Vahtre. Loomingu raamatukogu 40/41 och 42/43. 110 & 109 s. Tallinn 1989.

De nyaste vändningarna i Estland, den nya nationella väckelsen fr.o.m. 1987, för att inte tala om självständigheten sensommaren och hösten 1991, har ännu inte hunnit producera monografier eller översiktsverk. Publikationsverksamhetens tyngpunkt har legat på föredrag, konferenser, korta uppsatser och källpublikationer. Målsättningen har varit att snabbt producera sådan grundinformation som inte kunde publiceras under tidigare år. Tiden är ännu inte mogen för nya tolkningar och linjedragningar.

Det finns emellertid ett undantag, *Kodu lugu* i två häften från år 1989, av de unga historikerna Mart Laar, Lauri Vahtre och Heiki Valk. Av författarna är närmast Mart Laar känd också i Finland för sin medborgaraktivitet och sin politiska verksamhet. Förklaringen till att de unga männen så snabbt kunde framträda med boken var att de redan som studenter vid universitetet i Dorpat 1982-1983 för skrivbordslådan hade sammanfattat sin egen syn på Estlands historia fram till år 1944.

Synen avvek från den kanoniserade sovjetuppfattningen och hade inga möjligheter att komma ut i offentligheten. Tvärtom konstaterar författarna, att det ideologiska trycket under dessa år växte till verklig repression och att manuskriptet måste läggas åt sidan i väntan på bättre tider. Dessa kom med den nya nationella väckelsen och hösten 1989 började författarna skriva om sin text. Samarbetspartner och "redaktör" blev Sulev Vahtre, som utnämns till innehavare av den nygrundade (sic!) lärostolen i Estlands historia vid universitetet i Dorpat.

Kodu lugu har disponerats enligt vilken roll esterna själva spelat i landets historia. Huvudkapitlen behandlar sålunda den forntida frihetens tid, århundradena under främmande styre, republiken Estland och sovjetrepubliken Estland. Utgångspunkten är triumfatoriskt nationell och författarna drar sig inte för egna tolkningar. Det var helt motiverat i den situation som rådde vid publiceringen. Då fanns en mycket ensidig och snedvriden sovjetisk tolkning; å andra sidan försöker t.ex. estamerikannen Toivo Rauns Estlands historia vara en så opartisk handbok att den knappast ger läsaren några förklarande element.

Laars, Vahtres och Valks omvärdering avspeglar folkliga estniska historieuppfattningar. Den karakteriseras av att det estniska folket inte har upphört att tänka som det gjorde redan för femtio år sedan. Däremellan

ligger ett främmande sovjetstyre, men detta har inte förändrat esterna på något avgörande sätt. Tankegången är densamma som då landet blev självständigt efter första världskriget. Då menade man att 700 år av livegenskap inte hade utplånat folkets hågkomst av den forna självständigheten.

I fråga om förhistorien kommer arbetet inte med några viktigare nya synpunkter. Det är också fråga om en tidsperiod som inom ämnet arkeologi har kunnat utforskas friare än senare perioder. I Henriks av Lettland efterföljd framhävs den urgamla motsättningen mellan ester och letter. Det har kanske sitt intresse att konstatera att författarna känner Matti Klinges *Östersjövällden* och framlägger den i Finland vanliga tolkningen om en lång kulturförbindelse mellan västra Estland och sydvästra Finland.

Den första starka tolkningen gäller sålunda den s.k. goda svenska tiden. Författarnas behandling av den är direkt idealiserande. Karl XI framställs som den första och nästan enda utländska härskare av vilken esterna kunde vänta något gott. Den stora reduktionen var ett initiativ som var nära att bli epokgörande i estnisk historia. Författarna hävdar att det t.o.m. var nära att livegenskapen skulle ha upphävts och att det inte var Sveriges fel, att utvecklingen inte fick fortsätta. Den goda svenska tiden innebar också en kontroll av den balttyska rättsutövningen, en höjning av folkbildningen, estniskans upphöjande till skriftspråk, en översättning av Bibeln samt grundandet av Dorpats universitet 1632.

En lätt överbetoning av den goda svenska tiden är på sin plats, eftersom den sovjetestniska forskningen emellanåt försökte avvisa denna uppfattning som slagit djupa rötter i folksjälen. I stället lanserade man uppfattningen, att Estlands förening med Ryssland 1710 var en av de mest progressiva vändningarna i Estlands historia. I *Kodu lugu* förkastas detta totalt. Laar, Vahtre och Valk konstaterar att det ryska väldet innebar den dystraste perioden av estnisk livegenskap och tyskt övervälde.

Den estniska nationella väckelsen efter mitten av 1800-talet har förvisso också undersökts inom sovjetestnisk forskning. Man har lyft fram sådana historiska förutsättningar som emancipationen av de livegna, industrialiseringen och kulturpersonligheters verksamhet. Däremot har man förtigit att förryskningen gjorde slut också på en lovande början på den estniska folkdelens andliga utveckling. Medlen för den estniska nationella rörelsens mest centrala initiativ, den s.k. Alexandersskolan, en estnisk skola på mellannivå, användes för grundandet av en rysk stadsskola. Den nyaste forskningen vill klart lyfta fram missförhållanden av detta slag.

Omvärderingen av Estlands historia framträder klart också ifråga om självständighetstiden. Frihetskriget är åter ett frihetskrieg och ur den heroiserande behandlingen av kriget växer en idealisering av republiken överhuvudtaget. Den innebar en förgången guldålder, Estlands "egen

tid" före det främmande sovjetstyret. Som republikens främsta prestation ser författarna att den höjde den estniska kulturen till en europeisk nivå. Dess flaggskepp var det nationella universitetet i Dorpat. Estland blev det land där man publicerade och läste mest böcker i hela Europa. Den kulturautonomi som republiken tillerkände sina minoriteter är fortfarande en förebild för hela världen.

Till idealiseringen av den egna staten ansluter sig även en beundran av dess ledande politiker, fr.a. den mångårige riksäldsten, Estlands första och under denna period sista president Konstantin Päts. Författarna kritiserar nog Päts auktoritära styre på 1930-talet och inser dess olyckliga följder när prövningarna utifrån aktualiserades under andra världskriget. Päts var dock ingen despot och bilden modifieras ytterligare av att han själv började mildra sin undantagstillståndsförvaltning 1938.

En delfråga från tiden mellan världskriegen gäller bedömningen av det kommunistiska kuppörsöket 1924. Inom den sovjetestniska forskningen har detta för det mesta framställts som ett internt företag av de estniska kommunisterna. Författarna till *Kodu lugu* konstaterar att det var fråga om en främmande makts angrepp på en annan suverän stat.

Laar, Vahre och Valk tar även deciderat ställning till Estlands anslutning till Sovjetunionen sommaren 1940. I den sovjetestniska forskningen har detta skede framställts som en socialistisk revolution av de estniska kommunisterna som ledde till att landet i enlighet med massornas vilja anslöt sig till Sovjetunionen. Man har naturligtvis vetat att det var fråga om en handgriplig maskinering från sovjetisk sida och det var fråga om en konsekvent eskalering ända från Ribbentrop-Molotov-pakten i augusti 1939.

En specialfråga i anslutning till Estlands inkorporering i Sovjetunionen gäller deportationerna, som inleddes redan i juni 1940, i det då ännu formellt självständiga Estland. Efter arresteringar och deportationer under ett helt år genomfördes den första massdeportationen 14.6.1941 då över 10 000 ester förflyttades till det inre av Ryssland. Den följdes av en tvångsmobilisering av över 30 000 unga män till Röda armén, d.v.s. i praktiken till det inre av Ryssland. Nästan alla blev på den vägen.

Den sista stora deportationen genomfördes i samband med tvångskollektiviseringen i mars 1949. Författarna utgår från siffran c:a 20 000 deporterade, som förekommit i den tidigare forskningen, men antar att siffran är kännbart högre. Trots det tar de inte ställning till uppskattningar i utländsk och exilestnisk litteratur som uppskattat antalet till 40 000 eller rent av 60 000.

Allt som allt är arbetet ojämnt och man kan utan svårighet finna fel eller punkter som kan diskuteras. Därför har boken också kritiserats i hemlandet. Å andra sidan är det fråga om den första djärva tolkande översikten över Estlands historia och det finns ett behov av en sådan just nu.

Kalervo Hovi